

از علم الاجتماع تا جامعه‌شناسی

اشاره‌ای به تاریخ جامعه‌شناسی در ایران

استفاده از روش علمی زمان خویش، سازمان‌های خانوادگی، دینی، سیاسی و اقتصادی را مورد بررسی قرار دهد، و گامی بلند در راه پیشرفت و اعتلای دانش جامعه‌شناسی بردارد.

آغاز قرن بیستم دوره‌ای است که با ظهور دورکیم (1858-1917) جامعه‌شناسی او این علم در بین سایر علوم مقام و منزلتی خاص کسب کرد، در این زمان دورکیم دربارهٔ جامعه و مسائل و امور اجتماعی آرائی ارائه داد که سبب تحولی شگرف و ایجاد مکتبی نو در جامعه‌شناسی گردید که به مکتب جامعه‌شناسی دورکیم شهرت دارد. آنچه در این مکتب جدید چشم‌گیر است، امور و وقایع اجتماعی است که نباید مانند اشیاء مادی مورد مطالعه و تحقیق قرار گیرد. جامعه‌شناسان آمریکائی نیز از بعد از جنگ جهانی اول، با استفاده از آراء و نظریات جامعه‌شناسان اروپا بویژه مکتب دورکیم نقش عمده‌ای در این راه برعهده گرفتند.

در زمان ما این گمان دانش جامعه‌شناسی به آن پایه از اهمیت و ارزشی رسیده است که بتوان ادعا کرد «نیمهٔ دوم قرن بیستم، عصر شکوفایی جامعه‌شناسی است». در این زمان جامعه‌شناسی که از شاخه‌های پر ارزش و بارور علوم تجربی و پایه و اساس هرگونه تحقیق و مطالعهٔ اجتماعی، سیاسی، دینی، اقتصادی و... است، توانسته است جای خود را در کلیهٔ جوامع چه جامعه عقب‌مانده یا در حال رشد، چه در جامعه پیشرفته باز کند و از رشته‌های اصلی در همهٔ دانشگاه‌های معتبر جهان باشد. افزون بر

کرده بود، استفاده نمود. در همین زمان آگوست کنت August Conte (1798-1857) با بیان فلسفهٔ تحققی در آخرین ردهٔ طبقهٔ بندی علوم تجربی، اصطلاح سوسیولوژی Sociology (که معادل آن در فارسی جامعه‌شناسی است) را برای دانشی که دربارهٔ زندگی اجتماعی انسان و امور و پدیده‌های اجتماعی و خصوصیات جوامع بحث می‌کنند بکار برد.

قصد او از بکار بردن واژهٔ سوسیولوژی، بنای دانشی نو بود تا شواهد با روش علمی، امور و پدیده‌ها و حوادث اجتماعی را مورد بررسی قرار داد، زیرا تا آن زمان تحقیقات و مطالعاتی که از طرف علمای علم سیاست و اقتصاد و مردم‌شناسان و سایر دانشمندان و متفکران اجتماع در زمینهٔ آداب و رسوم و طرز زندگی اقتصادی، دینی و سیاسی اقوام و ملل بعمل آمده بود عاری از یک روش علمی و تحققی بود.

از کسانی که بعد از آگوست کنت در این راه قدم برداشتند، هربرت اسپنسر H. Spencer (1820-1903) فیلسوف و متفکر قرن نوزدهم انگلستان است که در تاریخ علم به پیشان گذار مکتب تطویر شهرت یافته است. وی نخستین تألیف جامعه‌شناسی را به نام «اصول جامعه‌شناسی» به جهان دانش عرضه داشت و گفت «باید امور اجتماعی نیز تابع روابط علت و معلول باشد و کسی که می‌خواهد در حال انسان و اجتماع مطالعه کند، لازم است تاریخ نوع انسان را از زوئی خطوط کلی و تکامل و تابع علمی حوادث تحقیق کند. اسپنسر کوشید تا با

مقدمه: این مکتب سوسیولوژی در قرن نوزدهم

در پایان قرن پنجم قبل از میلاد، بر اثر نهضت علمی سوسیطالیان تحقیق و مطالعه دربارهٔ امور و پدیده‌های اجتماعی مورد توجه فلاسفهٔ یونان قرار گرفت و با تألیف دو اثر مشهور و جاویدان (جمهور و سیاست) بوسیله افلاطون و ارسطو بر اهمیت دانشی که امروز جامعه‌شناسی نام گرفته است و در آن زمان جزئی از فلسفه یعنی حکمت عملی (تدبیر منزل، سیاست ملل و اخلاق) بود افزوده شد.

بعدها در قرون وسطی و جدید کسانی چون ابن‌نصر فارابی (259-339 هـ) در ایران و ابن‌خلدون (732-808 هـ) در مغرب عربی اسلامی، ماکیاوول Machiavel (1469-1527)، توماس هابز T. Haobbes (1688-1679)، جان لاک J. Lacke (1688-1679)، مونتسکیو Montesquieu (1748-1755)، ژان ژاک روسو (1712-1778) و دیگر متفکران اجتماع در اروپا، به تحریر کتابهایی که موضوع آنها «بحث زندگی اجتماعی خصوصیات جوامع انسانی» بود پرداختند. در قرن نوزدهم سن سیمون Saint Simon (1760-1825)، فیلسوف اجتماعی و عالم سیاسی فرانسه و از پایه‌گذاران نهضت سوسیالیستی، با بیان نظریه‌های سیاسی و اقتصادی تازه برای دانشی که در شرف تکوین بوده از اصطلاح «فیزیک اجتماعی» که پیش از او کتله Quetelet ریاضی دان بلژیکی آن را عنوان

در زمان ما بی گمان دانش جامعه شناسی به آن پایه از اهمیت و ارزشی رسیده است که بتوان ادعا کرد «نیمه دوم قرن بیستم، عصر شکوفایی جامعه شناسی است». در این زمان جامعه شناسی که از شاخه های پر ارزش و بارور علوم تجربی و پایه و اساس هرگونه تحقیق و مطالعه اجتماعی، سیاسی، دینی، اقتصادی و... است، توانسته است جای خود را در کلیه جوامع چه جامعه عقب مانده یا در حال رشد، چه در جامعه پیشرفته باز کند و از رشته های اصلی در همه دانشگاههای معتبر جهان باشد.

هم زمان با ایجاد دوره لیسانس علوم اجتماعی، مؤسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی نیز به منظور تربیت کارشناس مسائل اجتماعی و پژوهشگر علوم اجتماعی به ریاست دکتر غلامحسین صدیقی و مدیریت دکتر احسان نراقی و همکاری گروهی از متخصصین علوم اجتماعی از جمله دکتر علی محمد کاردان، دکتر جمشید بهنام، دکتر محمود صناعی و دکتر خواجه نوری و... در محل ساختمان نگارستان آغاز بکار کرد.

مؤسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی در کنار وظایف پژوهشی، در قسمت آموزشی نیز فعالیت در دو دوره آموزشی «دوره تکمیلی» با درجه فوق دیپلم و «دوره تخصصی» با درجه فوق لیسانس شروع نمود.

این مؤسسه که نخستین مؤسسه پژوهشی در ایران است، از بدو کار تا قبل از انقلاب اسلامی توانست بیش از دهها گزارش پژوهشی در زمینه های (جامعه شناسی، روان شناسی اجتماعی، مردم شناسی، جمعیت شناسی و...) منتشر نماید. افزون بر این از محل درآمدهای حاصله از طرح های پژوهشی نیز موفق به چاپ و انتشار دهها موضوع کتاب در زمینه علوم اجتماعی (تاریخ، جغرافیا، حقوق، علوم سیاسی، جامعه شناسی و مردم شناسی و روش تحقیق) گردید.

بعد از انقلاب اسلامی چند سالی وقفه ای در برنامه های پژوهشی مؤسسه رخ داد که با همت اساتید و پژوهشگران دانشکده علوم اجتماعی برنامه های پژوهشی دوباره پا گرفت و هم اکنون به عنوان یکی از مراکز مطالعات و تحقیقات اجتماعی در دانشگاه تهران به فعالیت خود ادامه می دهد.

دوره چهارم: در سال ۱۳۵۱ رشته علوم اجتماعی از دانشکده ادبیات جدا و تبدیل به دانشکده علوم اجتماعی یا چهار گروه آموزشی مستقل (انسان شناسی - جامعه شناسی - جمعیت شناسی و تعاون) و دو مؤسسه پژوهشی وابسته (مؤسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی و مؤسسه تحقیقات تعاون) شد.

در این دوره گروههای تعاون و جمعیت شناسی در مقطع لیسانس و گروههای جامعه شناسی و انسان شناسی در دو مقطع

دوره دوم:

این دوره را می توان آغاز تدریس جامعه شناسی به معنای اخص در ایران دانست. از مهرماه سال ۱۳۱۹ به بعد تدریس علم الاجتماع در دانشگاه تهران و دانشسرای عالی به دکتر غلامحسین صدیقی محول شد، از این تاریخ لفظ «جامعه شناسی» معادل اصطلاح سوسبولوژی به جای علم الاجتماع برای نخستین بار به وسیله دکتر صدیقی بکار برده شد، و در همین زمان نخستین کتاب درسی جامعه شناسی به زبان فارسی به وسیله دکتر یحیی مهدوی استاد فلسفه دانشگاه تهران با نام «علم الاجتماع» یا «جامعه شناسی» تألیف و در سال ۱۳۲۲ در سلسله انتشارات دانشگاه تهران چاپ و منتشر شد.

دوره سوم:

این دوره از مهرماه سال ۱۳۳۶ آغاز می شود، در این سال به همت دکتر علی اکبر سیاسی رئیس وقت دانشکده ادبیات دانشگاه تهران و دکتر غلامحسین صدیقی برای نخستین بار در تاریخ دانشگاه رشته علوم اجتماعی در کنار سایر رشته های دانشکده ادبیات با ۱۳ دانشجو آغاز بکار کرد. درسهایی که در این رشته تدریس می شد، عبارت بودند از:

جامعه شناسی عمومی ۱ و ۲ - جامعه شناسی خصوصی ۱ و ۲ - مردم شناسی - روان شناسی اجتماعی - جمعیت شناسی - اقتصاد - تاریخ اجتماعی ایران - سازمانهای اداری ایران - روش تحقیق - آمار و...

این امروز جامعه شناسی بمنزله دانشی سازنده است که می تواند از راه تحقیق و مطالعه و با استفاده از روشهای علمی، به منظور جلوگیری از بحرانهای اجتماعی سالهای اخیر، هم در کشورها و جوامعی که گرفتار نابسامانیها و ناانجاریهای ناشی از تکنولوژی مسلط بر جوامع انسانی هستند، ارائه طریق نماید و هم در برنامه سازندگی جوامع عقب مانده و در حال رشد (جهان سوم) نقش مؤثری داشته باشد.

جامعه شناسی و علوم اجتماعی در ایران

دانش جامعه شناسی در ایران سابقه زیادی ندارد و کمتر از ۶۰ سال است که تدریس آن آغاز شده و در این مدت چند دوره را پشت سر گذارده است.

دوره اول:

از آغاز تأسیس دانشگاه تهران به سال ۱۳۱۳ شمسی، برای نخستین بار در دانشکده ادبیات دو درس به نامهای «علم الاجتماع» در معنا و مفهوم اصطلاح اروپایی آن Sociology و «مردم شناسی» Ethnology در برنامه لیسانس شعبه فلسفه گنجانده شد و تدریس آنها را استادی آلمانی به نام پرفسور ویل هاز W. Hass عهده دار بود.

بعدها درسی با نام «علم الاجتماع از لحاظ تربیت» که امروز جامعه شناسی آموزش و پرورش نامیده می شود، وسیله دکتر اسدالله بیژن در خلال سالهای ۱۳۱۶ تا ۱۳۱۹ در دانشسرای عالی و رشته فلسفه و علوم تربیتی تدریس می شد.

لیسانس و فوق لیسانس فعالیت داشتند. در همین زمان لیسانس علوم اجتماعی در دانشگاه ملی (شهید بهشتی)، شیراز، تبریز، اصفهان و ... نیز تأسیس شد.

بعد از انقلاب اسلامی و آغاز فعالیت ستاد انقلاب فرهنگی، تجدید نظر در برنامه علوم اجتماعی مورد توجه قرار گرفت و کمیته تخصصی علوم اجتماعی برنامه جدیدی را که اساس و پایه آن همان برنامه قدیم بود اعلام نمود، در این برنامه علوم اجتماعی با ۶ گرایش (پژوهشگری، تعاون، برنامه ریزی، ارتباطات، خدمات اجتماعی و دبیری علوم اجتماعی) فعالیت تازه ای را آغاز نمود.

متأسفانه در بازنگری و تغییر برنامه درسی رشته علوم اجتماعی در سال ۱۳۶۱، لیسانس مردم شناسی و جمعیت شناسی از برنامه حذف شد و از سال ۱۳۶۷ فعالیت آموزشی این دو گروه منحصر شد به کارشناسی ارشد (فوق لیسانس) آنهم در حد گرایش:

وضعیت رشته های علوم اجتماعی در حال حاضر:

الف - دانشگاه تهران، دانشکده علوم اجتماعی با ۲ گرایش (پژوهشگری - تعاون و دبیری علوم اجتماعی و برنامه ریزی اجتماعی) در مقطع لیسانس و ۳ گرایش (جامعه شناسی - جمعیت شناسی و مردم شناسی) در مقطع فوق لیسانس و دکتری جامعه شناسی. بعلاوه مؤسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی با بخشهای، جامعه شناسی تطبیقی - جامعه شناسی روستایی، مردم شناسی، تحقیقات عشاگیری، جامعه شناسی سیاسی، روان شناسی اجتماعی، جامعه شناسی صنعتی، جمعیت شناسی و ...

ب - دانشگاه شهید بهشتی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، گروه جامعه شناسی، گرایش پژوهشگری در مقطع لیسانس و فوق لیسانس.

ج - دانشگاه تربیت مدرس، دانشکده علوم انسانی، دوره کارشناسی ارشد (فوق لیسانس) و دکتری جامعه شناسی.

د - دانشگاه تربیت معلم لیسانس و دبیری علوم اجتماعی.

ه - دانشگاه علامه طباطبائی، دانشکده علوم اجتماعی، با ۵ گرایش (پژوهشگری، تعاون ارتباطات، خدمات اجتماعی و برنامه ریزی) در

با شروع فعالیت ستاد انقلاب فرهنگی، تجدید نظر در برنامه علوم اجتماعی مورد توجه قرار گرفت و کمیته تخصصی علوم اجتماعی برنامه جدیدی را که اساس و پایه آن همان برنامه قدیم بود اعلام نمود، در این برنامه علوم اجتماعی با ۶ گرایش (پژوهشگری، تعاون، برنامه ریزی، ارتباطات، خدمات اجتماعی و دبیری علوم اجتماعی) فعالیت تازه ای را آغاز نمود.

متأسفانه در بازنگری و تغییر برنامه درسی رشته علوم اجتماعی در سال ۱۳۶۱، لیسانس مردم شناسی و جمعیت شناسی از برنامه حذف شد و از سال ۱۳۶۷ فعالیت آموزشی این دو گروه منحصر شد به کارشناسی ارشد (فوق لیسانس) آنهم در حد گرایش

مقطع کارشناسی (لیسانس) و گرایش جامعه شناسی و ارتباطات در مقطع فوق لیسانس.

و - دانشگاه اصفهان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، گروه علوم اجتماعی با گرایش پژوهشگری در مقطع لیسانس و گرایش جامعه شناسی در مقطع فوق لیسانس.

ز - دانشگاه تبریز، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، گروه جامعه شناسی، گرایش پژوهشگری در مقطع لیسانس.

ح - دانشگاه شیراز، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، گروه جامعه شناسی، گرایش پژوهشگری در مقطع لیسانس و جامعه شناسی در مقطع فوق لیسانس.

ط - دانشگاه مشهد، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، گروه جامعه شناسی، گرایش پژوهشگری در دو مقطع لیسانس و فوق لیسانس.

ی - دانشگاه کرمان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، گروه علوم اجتماعی، گرایش پژوهشگری در مقطع لیسانس و جامعه شناسی در فوق لیسانس.

ک - دانشگاه گیلان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، گروه جامعه شناسی، گرایش پژوهشگری در مقطع لیسانس و جامعه شناسی در فوق لیسانس.

ل - دانشگاه پیام نور گروه علوم اجتماعی در واحدهای تهران و اکثر شهرستانها، با گرایش پژوهشگری در مقطع لیسانس.

م - دانشگاه آزاد اسلامی، در واحدهای تهران و شهرستانها، رشته علوم اجتماعی، با گرایش پژوهشگری در مقطع لیسانس و گرایشهای جامعه شناسی، جمعیت شناسی و مردم شناسی در برخی واحدهای تهران و شهرستانها در مقطع فوق لیسانس و دکتری جامعه شناسی در تهران. افزون بر این در بسیاری از رشته های دانشگاههای دولتی در دانشکده حقوق و علوم سیاسی روان شناسی، علوم تربیتی - مدیریت، اقتصاد، الهیات و ... دروسی از علوم اجتماعی بویژه جامعه شناسی، جمعیت شناسی و مردم شناسی در مقاطع لیسانس و فوق لیسانس تدریس می گردد. نتیجه اینکه تدریس دو ساعت علم الاجتماع در شعبه فلسفه و علوم تربیتی در سال تحصیلی ۱۳۱۳-۱۴، به این درجه از پیشرفت نائل شده است که می توان ادعا کرد تدریس دروس علوم اجتماعی بسویژه جامعه شناسی و مردم شناسی و جمعیت شناسی و انجام مطالعات و تحقیقات اجتماعی و تدوین پایان نامه های لیسانس و فوق لیسانس و دکتری در زمینه مسائل و امور و پدیده های اجتماعی در اکثر دانشگاههای دولتی و غیر دولتی، از ضروریات نظام آموزش عالی است و گروههای آموزشی دانشکده های علوم اجتماعی و بخشهای تحقیقاتی مربوط مرجع ذی صلاح در برنامه ریزیهای اجتماعی و فرهنگی می باشند.